

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. Монографія / Віра Агеєва. – К.: “Факт”, 2003. – 320 с.
2. Гайденко П. Екзистенціалізм и проблема культури / П. Гайденко. – М.: Высшая школа, 1999. – 623 с.
3. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
4. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: нариси феноменології і онтології / Ж.-П. Сартр. – К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, – 2001. – 854 с.
5. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – 345 с.
6. Чердніченко В. Жужіль / Варвара Чердніченко. – Харків : Книгоспілка, 1930. – 184 с.

“ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО” Л. КОСТЕНКО У СВІТЛІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ РЕЦЕПЦІЇ

Оксана КОВАЦЬКА
Ягеллонський університет

У статті розглянуто роман Ліни Костенко “Записки українського самашедшого” з позицій постколоніальної критики, з погляду функціонування у тексті міфологем і символів, знакових для української культурної, національної ідентичності. Дослідження торкається проблем ресентименту, колоніальної травми, самосвідомості колоніального об’єкта, історичної пам’яті, “культури виживання”, процесів деконструкції імперських стереотипів та реконструкції автентичного українського світу. Особлива увага приділена розмежуванню та переописуванню бінарних опозицій колонізований і колонізатор, свій / чужий, локальний / глобальний.

Ключові слова: ідентичність, пам’ять, травма, генерація, стереотип, міфологема, деконструкція.

В статье рассмотрен роман Лины Костенко “Записки украинского самашедшего” с позиций постколониальной критики. Исследование касается проблем ресентимента, колониальной травмы, самосознания колониального объекта, исторической памяти, процессов деконструкции империальных

стереотипов и реконструкции автентичной украинской действительности. Особенно акцентирован процесс переописывания бинарных оппозиций колонизированный и колонизатор, свой / чужой, локальный / глобальный.

Ключевые слова: идентичность, память, травма, генерация, стереотип, мифологема, деконструкция.

The article examines Lina Kostenko’s novel “Diary of a Ukrainian Madman” from the perspective of postcolonial criticism, in terms of functioning in the text of mythologems and symbols significant for Ukrainian cultural and national identity. The study tackles the problems of resentment, colonial trauma, self-awareness of colonial object, historical memory, “culture survival”, the process of deconstruction of imperial stereotypes and reconstruction of authentic Ukrainian world. Particular attention is given to re-describing binary oppositions colonized and colonizer, one’s own / foreign, local / global.

Key words: identity, memory, trauma, generation, stereotype, mythologem, deconstruction.

Роман Ліни Костенко “Записки українського самашедшого” чи не найбільше з усього доробку письменниці надається до прочитання у культурному контексті посттрагічної доби (хронологічно від проголошення Україною незалежності і до сьогодні) з позицій постколоніальної критики. Такий підхід до рецепції її твору видається адекватним. Сама назва роману містить діагноз хворого: український інтелігент, інтелектуал, репрезентант національного духовного етосу в умовах постколоніального культурного простору – “самашедший”. Він, як і його найближче середовище (а це представники щонайменше трьох поколінь), і українські інтелектуали загалом – “*порода, в Україні послідовно винищувана*” [5] упродовж ХХ-го століття, а в останні десятиліття поставлена поза умовами виживання. “*Ця порода вмирає за браком єдино насущного для неї <...> вітаміну запотребованости <...> – у себе вдома, тепер-і-тут*” [5, с. 17]. Маємо справу з типовим колоніальним синдромом. Вилікуватися “самашедшому” нелегко тоді, коли й саме “століття хворе”. Адже у постколоніальній Україні, яка опинилася у міжчасі (вибита з “московського часу” і ще не переведена на “європейський годинник”), у муках складається належний їй культурний простір. Зцілення пам’яті українців, вивільнення “засіків” національного мислительного простору у посттрагічну добу надто ускладнюється “елітною” продажністю та “масовою” зневірою [5, с. 17 – 18].

Власне тематика міжчасся, зламу століть, тисячоліть, генерацій, культурного портретування доби визначальна для “Записок...”.

Монологічна нарація твору тональністю нерідко скидається на реквієм за автентичною українською культурою, найкращими, пасіонарними її представниками, мертвими, які все ще *“тримають фронт національної гідності”*.

Актуалізація теми поколінь, батьків і дітей узагалі стоїть у центрі нинішньої української культури і літератури, свідчить про вплив генерацій на минуле, про його переоцінку та формування сучасної історії. *“Записки...”* Л. Костенко – теж хроніка інтелігентської родини на тлі української дійсності початку нового тисячоліття, що у сучасному глобалізованому світі перетворюється на *“ідеологічний міф”*.

Свідомість головного героя роману, архіватора подій, фрагментована, а пам’ять у ключі трагедійного кітчу (так окреслила наратив *“Записок...”* Тамара Гундорова) розкладена на файли із записами кошмарів доби – війн, повстань, революцій, катаклізмів. Як відомо, однією із прикмет сучасного світу є акцентування розриву пам’яті, традиції, часу, простору, інформації, процесу не тривання, а розпаду, початку нового [3]. Отже, як момент розриву поколінь, минулого і сучасного представлений у романі Л. Костенко, як у ньому зображені покоління *“самашедшого”*, найближчі йому генерації, суспільний прошарок української інтелігенції як меншини? Із чого складається ідентичність героя: поколіннева, статева, чуттєва, національна? До яких стратегій визнання зазначеного суспільного (інтелігенція) і національного континууму (українці) вдається автор та які форми обирає для його символічної репрезентації (як деконструює імперські стереотипи і прописує національну міфологему)?

Герой *“Записок...”* (альтер-его Л. Костенко) – молодий безробітний програміст, 35-річного віку, син шістдесятників (перекладача та співачки), представник *“покоління оксамитової революції”*, яке народилося під час студентської голодовки 1990-их. Доросла біографія хронікера починається від Майдану, *“революції на граніті”*. Там він зі студентами-ровесниками, однодумцями знаходить вираження свого *“бунту”* проти абсурдності колонізованої української дійсності, бо *“<...> допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації”* [6, с. 118], усвідомлює свою належність до руху опору, знайомиться з майбутньою дружиною. Увесь текст перейнятий топосом київського Майдану, звідки і куди ведуть усі дороги, який прочитується як міфологема абсолютної духовної цінності українців – внутрішньої свободи. Тому *“Записки...”* Ліни Костенко можна прочитати і як роман про ціну свободи та страшну помсту (алюзія до гоголівського тексту) імперії.

Зупинимося детальніше на формуванні національної міфологеми у авторському тексті, зокрема розглянемо у ньому одне зі знакових і значущих місць – Майдан. Його як арену і символ спротиву абсурду зауважили перші рецензенти роману І. Дзюба, В. Панченко, І. Сюдюков. У “Записках...” він не тільки обов’язкова і всеприсутня частина топосу Києва, столичного пейзажу, біографії інтелігента, але і символ, частина української національної міфології. Це місце – священне для українців, що зміцнює почуття спільної ідентичності, позначає культурний простір. Адже, за влучним зауваженням Еви М. Томпсон: *“Для того, щоб народ мав відчуття власної ідентичності, деякі місця повинні бути в уяві етнічної групи особливо значущими”* [11, с. 147]. Важливо, що міфологема Майдану в романі засвідчує ставлення українців до власних перемог та поразок, насамперед моральної звитяги (а це протистояння сильних духом у підземних підмайданних катівнях колишнього КДБ, студентська революція на граніті, Помаранчева революція) й фіксується у пам’яті як символ шляхетний і шанований: зміцнення українського духу, солідарність, національне самоствердження. Тому будь-яка загроза Майдану, приміром, нищення його як частини старого міста або розкидання наметів протестувальників, сплюскування значущої поверхні до стану млинця, сприймається як щось більше за нівеляцію київського ландшафту, розцінюється як безпосередня загроза свободі, вільному людському волевиявленню, бо *“Тут, Історія ходить навипиньки”* [6, с. 81]. З цієї ж причини у полі критики хронікера потрапляє неадекватна українській історичній та культурній пам’яті, неозначена, абстрактна, кітчева постать із Майдану: *“Лялечка. Статуетка. Збаналізований образ України”, “українська Барбі”, “Христя”, “Дівка на фалосі, і навіть – Тріумфалос, бо тут на свята споруджується трибуна і марширують паради”* [6, с. 232].

Бачимо підкреслено “совковий” кітч, де Україна стереотипно у дусі радянської пропаганди знеособлена, потрактована як переможена, підкорена невинна бранка, жіноче тіло, територія для чоловічого мілітарного втручання. Такий образ, де відсутній власне Майдан, але наявна по-народницьки кітчева метафора Незалежності як *“дебелої дівки у плахті”*, що в руках тримає калину [6, с. 170], *“профанує обличчя міста”*. Маємо справу з тривіалізацією українського культурно-історичного простору, де знаковість і значущість місця, постаті витіснені та замінені трафаретним зображенням, образом позбавленим індивідуальності,

ідеологічно нашпигованим. Тут *“національне мислиться як фольклорне, <...> позначене масовою свідомістю”* [12, с. 128], отже примітивне, або інтернаціональне, позначене маргіналізацією своєї культури з нав'язуванням “канону” вищості чужої культури. Тому *“мотиль нашпилений на голку”*, колоніальний образ калинової України, незайманої беззахисної діви, яку беруть, завойовують, гвалтують, плюндрують (*“замордована земля”*), випробовують, з якою експериментують, із неодмінною *“гопакедією”* і набридними баритонами, *“що все співають про рідний край з калиною і солов'ями”* [6, с. 213], у романі Ліни Костенко послідовно деконструйований. *“Колони діло хороше...”* [6, с. 231], – підсумовує хронікер, але вивершені на них постаті мають бути адекватними, як *“У Барселоні – Колумб. У Торуні – Коперник. У Петербурзі – янгол з хрестом. У Варшаві <...> – король Зигмунд. У Парижі ...Наполеон. У Лондоні ... – адмірал Нельсон”* [6, с. 232]. Прикметно, що Л. Костенко при творенні національної міфологеми, де нація існує як “річ у собі” й автентична культура протиставляється культурі-агресору, звертається до європейського культурного досвіду.

Етимологія “майдану” охоплює “відкрите місце, простір”. Те, що об'єднує, солідаризує: *“<...> осереддя міста, його історичний центр, куди впадають вулиці, як артерії, де пульсує сучасність у скронях історичної пам'яті. Як у Венеції площа Сан-Марко. Як у Римі площа святого Петра. Як у Філадельфії надтріснутий дзвін Свободи”* [6, с. 231]. *“Зрештою, – конкретизує наратор, наголошуючи на тягlostі та демократичності українських звичаїв, – Майдан, це віче, це давня наша традиція – сюди можуть прийти всі, крім тих, що за гроші, і кожен висловити свою думку, і спільно вирішувати свої проблеми”* [6, с. 403]. Згадаймо, що в українському saknum споконвічно надзвичайною силою, авторитетом був наділений вищий закон – звичай громади. Саме воля товариства була священним правом для українців, а не влада чи її носій. За спостереженням О. Гриценка, українське суспільство, починаючи від кінця XIII століття, *“замість шанувати та сакралізувати “Богом дану владу”, почало поволеньки, часом більш стихійно, аніж свідомо, творити власні самоврядні та оборонні структури – у соціальній, військовій, релігійній сфері”*. *“Отже, цінності групові, громадські, а також пов'язані з індивідуальною свободою, аж по певний анархізм, посідають у масовій свідомості українців помітно більше місця, аніж у багатьох їхніх сусідів”* [2, с. 30].

На Майдані можна бути автентичним, не мати страху: *“Тут впізнаєш свою долю, і вона впізнає тебе”* [6, с. 400], *“На Майдані ніхто не боїться”*

[там само], люди “з прекрасними обличчями” стоять “спокійні, певні свої сили”, “радісні й розкуті” [6, с. 403]. У цьому місці лунає спільна молитва вільних громадян і священників різних конфесій: “Усіх, крім церкви Московського патріархату” [6, с. 393]. Помаранчевий майдан, як магніт, притягнув до себе тих, хто, як і “самашедший”, “генетично належить до Руху Опору” [6, с. 390]. Нагадаймо, що це всі герої твору Л. Костенко, незалежно від віку, зацікавлень, статків, всупереч гучному маніпулятивному розколу за мовною ознакою.

Розглянемо докладніше, як фрагментована свідомість українського інтелігента просочується крізь історію, як конструюється його життєпис та переописуються події нового тисячоліття.

Належність архіватора “Записок...” до колоніального радянського минулого маркована у душі соцреалістичного кітчю, де homo sovietikus проходить ритуал соціалізації, обезличування, позначена втратою індивідуальності, підляганням особистості під шаблон: учень, студент, аспірант, кандидат, на додаток – майстер спорту. Так, наратор, вписуючись у совкову схему нівелювання особистості, говорить про свою психічну “нормальність” й адекватність: “Спадковість у мене <...> добра, психів у роду не було. Вчився в університеті, ходив на байдарках, навіть маю спортивний розряд. Кінчав аспірантуру, захистив дисертацію. Хобі у мене музика, література, у дитинстві збирав марки” [6, с. 5]. Програмове радянське обезличування зумисне підкреслене у тексті безіменністю героя: він – інтелігент, “самашедший”, “одиниця електорату” і т.д. Так само безіменне, безлике (за винятком колеги Лева і сусідського хлопця Борьки – зрусифікований варіант українського імені Борис, Бориско) усе оточення хронікера: це – дружина, син (малий – акцентується вік), батько, дружина батька, син батька (Тінейджер – акцентований віковий, генераційний критерій), теща, сусіди, друг (із Каліфорнії – географічна локалізація) інтелігента. Водночас постаті вітчизняного політикуму в романі контрастно озвучені – Кучма, Янукович, Путін, леді Ю. Таким чином, радянська стандартизація людської особистості, при чому зі знаком мінус (тут штамп “інтелігент” наділений негативною семантикою) зумовлює маргіналізацію усього соціального прошарку інтелігенції і кількох поколінь українців, також демонструє збурення тяглості української традиції (називання по імені), означає її розрив. Характерно, що колоніальне упослідження простежується у романі Ліни Костенко від постатей сучасників та предків з інтелігентського середовища через позбавлення

їх імені (=голосу) до обезличування на рівні національних символів. Так, Україна у вищезгаданому топосі київського Майдану – “*дебела дівка в плахті*”.

На відміну від попередніх “*порядних задурених черговим режимом*” поколінь, по-радянському пасивних та безініціативних, чітко орієнтованих на прекрасне майбутнє із усвідомленням жахливого сьогодення й жертвовності заради великої мети, архіватор “Записок...”, бажає бути окресленим, почутим, індивідуалізованим, прагне бути підметом. Цією настановою й окреслюється фігура колоніального спротиву у авторському тексті: “*Не хочу жити так, як всі*”. Подальшою градацією підсилені імперативи оповідача: “*я втомився тут жити*”, “*втомився терпіти*”, “*не хочу, мені набридло, допекло*”.

Автохарактеристики інтелігента, помножені постійним відчуттям неспокою, втоми, нервовості, страху приниження, увиразнюють травмовану психіку, працюють на її розкриття і визволення з колоніального комплексу меншовартості: “*Приниження робить нас безпорадними*”, “*Я взагалі думаю, що й державу свою цей народ не може й досі побудувати, бо пережив велике історичне приниження*” [6, с. 155].

Фігури колоніального приниження, упокорення стають визначальними в ідентифікації оповідача “Записок...”. У плані особистому “самашедший” характеризує себе як невдачу, “лоха” (“*Кожен примат дивиться на мене зверху*” [6, с. 154] на противагу успішному каліфорнійському другові або ж новоспеченим бізнесменам (сусідам Гламур та її чоловікові). У плані професійному програміст – безробітний, не має грошей, не може впоратися із функцією годувальника родини. Її виконують жінки: змарніла дружина і теща-пенсіонерка, берегиня дому. Як представника чоловічої статі “самашедший” описує себе слабким, безпорадним, змізернілим. Так само зображене у романі старше покоління: “*Старі люди, як сушені гриби, всі однакові. Тим більше, що роздратовані, що бідують, що в переважній більшості ностальгують за СРСР*” [6, с. 134] на відміну від хороброї студентської молоді з парку Шевченка.

“*Мужчина формується не тоді, коли затуляється щитом, а тоді, коли піднімає меч*” [6, с. 125], – ось місток до топографування особистих та національних поразок і перемог. Сила, велич у постколоніальних дослідженнях представлена як привілей завойовників, відібраний у підкорених, як і підірвані образи лицаря, воїна, мужнього чоловіка, глави сім’ї, господарного і справного годувальника, гідного продовжувача

роду. *“Росіяни – імперія, вони певні, що Росія приречена на велич, – так влучно підкреслює оповідач дієвість російського великодержавницького міфу, – А ми приречені на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й комплекс меншовартості. А від комплексу меншовартості відчуєш себе комахою і побіжиш по стіні, як Гретгор у Кафки”* [6, с. 118]. Нарешті, у плані суспільному і національному інтелігент вважає себе zagrożеним. Це порода винищувана, втрати ж українців через репресії непомірні: *“<...> надто багато загинуло українських мужчин, і то найкращих, пасіонарних”* [6, с. 142]. Своє життя хронікер визначає як “одбування”. Як християнин і вірянин український інтелігент почувається ошуканим і окраденим: *“Ми всі вискочили із Радянського Союзу нехрещені і невінчані, без благословення, сповіді, причастя”* [6, с. 191].

У ситуації душевного напруження, відчуження героя (адже *“Жоден українець не почувається своїм”* в Україні [6, с. 23], *“Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови”* [там само]), хронічного, загостреного, задавленого здушеного, притлумленого майже трьохсотлітнім мовчанням, рятівною терапією виявляється можливість говорити про свій біль, гнів, образ, хоча б архівуючи нещодавні події, фіксуєючи рефлексії у формі записок або ж можливість говорити повносило і сміятися, як це роблять повсталі на Майдані. Так у тексті Л. Костенко чітко окреслюється фігура опору колонізованого. Розрядкою ресентименту, звільненням від колоніальних образи та гніву стає спротив героя. Він прагне жити в Україні гідно, неабияк вже тепер.

Метафоричне борсання чоловіка у вівсяному полі, боротьба з привидами – проклятими українськими проблемами – виснажують бунтівника, і проваюють таку фігуру виходу, як самогубство (наприклад, стрибок через вікно: *“<...> у мене теж нервовий зрив, я хотів націю викинути у вікно. І сам з нею вистрибнути”* [6, с. 178], або затягування зашморга на шії – для окремого українця, чи удушся у резервації – для всієї нації, адже за дотепно використаною філігранною словогрою, характерною для поезії Л. Костенко, *“У резерваціях резонансу нема”* [6, с. 94]).

Травмована свідомість героя-хронікера змонтована як документальний фільм жахів. З-поміж інших (Голодомор, репресії, лінгвоцид) дається взнаки чорнобильський синдром: біль від втрати матері, підкошеної радіацією, малих батьківщин, дому. Пам’ять напівсироти, вигнання поза домом зіткана з апокаліптичної символіки. Документальні кадри

чорнобильських хронік лякають масштабними образами кривавого сонця і покорченого дерева – гвалтовно підірваного порядку речей, збуреної світобудови. Адже у багатьох важливих текстах української культури (наприклад, “Сад Божественних Пісень” Г. Сковороди, “Садок вишневий біля хаги” Т. Шевченка, “Земля” О. Довженка) присутній образ дерева, саду, наріжний у християнській метафоричній організації світу [2, с. 29]. Звідси лейтмотив щемкого почуття ностальгії, “позадомовості”, вигнання, властивого більшості персонажів “Записок...”. Зниклий світ, мертве село живе лише у пам’яті старшого покоління, теці інтелігента. Для неї воно “садами цвіте”.

Загалом, змагаючись зі світом (глобальним і пост: тоталітарним, геноцидним, чорнобильським, людським), герої Л. Костенко зазнають відчуття фрагментарності його структур, розщеплення імперативів, втрати авторитету культури. Оповідач іронічно зауважує закономірність: “*Коли починається смерть культури, настає культура смерті*” [6, с. 44]. Пригнічені щоденністю, розчаровані, знервовані (“*На обличчях написана хронічна втома, роздратування, часом пересмикнутий нервами інтелект, або й нічого не написано. Суспільство наче затягнуте тванню*” [6, с. 59]), вони намагаються брати участь у житті спільноти (“*звертатися до Бога зі свого храму своєю мовою*” [6, с. 120]); дослухатися до голосів пам’яті, вшановувати своїх святих і стрибати через вогонь. “*Українці з тих націй, які ще вірять у заступництво своїх геніїв, у свої національні символи, у непорушність своїх святинь*” [6, с. 91]. Усе це творить, формує “культуру виживання” (термін Г. Бгабги), що виокремлюється з темної сторони колоніалізму [1].

Аналогія з російським імперським центром як пеклом, а української периферії з оазио духовності, зіставлення божого (українського) та “не-божого” (імперського) світів іде від творчості П. Котляревського, закорінена у міфосвіті Т. Шевченка, де український духовний світ представлений як самоцінний і сакральний, виразно прописана у “Записках...” Л. Костенко. Наскрізнi у хроніках “самашедшого” образи змія, гадюки, імперського двоголового орла, відсіченої голови, пустелі, болота, “*густого лісу із кісток усіх репресованих, закатованих і вбитих*”, карликів – з одного боку, проєктують темну сторону російського імперіалізму, а з другого (образи “*синього птаха з перебитими крилами*”, вола, коня, поранених звірів, “*чайки, яку зварили в каші*”, Атлантів духу – сильних, красивих, не зіпсованих морально, що є проєкцією автентичної,

все ще живої України) – акумулюють ресентимент колонізованого об’єкта, допомагають йому психологічно й емоційно вижити, переходять в антиколоніальний спротив у письмі та пере-описують бінарні опозиції колонізований і колонізатор, свій / чужий, локальний / глобальний, цивілізований / варварський.

Дискурс імперської та комуністичної радянської Росії у романі Л. Костенко від початку окреслений як експансивний та агресивний: “2000-ий <...> В Росії прийшов новий президент і почав нову чеченську війну” [6, с. 10]. Тривалість великоросійської традиції завоювання окремих народів зафіксована хронікером на рівні державної символіки імперії – “старий герб з візантійським орлом і та ж сама мелодія радянського гімну” [6, с. 18]. До речі, текст гімну нині неіснуючого Радянського Союзу Е. Томпсон вважає класичним зразком “винаходу традиції”, оскільки він неправдиво запевняє у щасливій належності колонізованих народів “Великій Русі”, у задоволеності їх другорядною роллю в союзі. “Це, безперечно, поглиблює рану: Русь звеличують за агресію щодо сусідів” [11, с.85-86]. Експансивність традиційного образу імперії підкреслена в “Записках...” завоюваннями Кавказу, війною у Чечні, штурмом телевежі у Вільносі, Голодомором в Україні, пошматуванням Польщі, поневірянням кримських татар, вторгненнями в Афганістан, Будапешт, Прагу, Грузію.

На думку дослідників постколоніалізму [7, 11], войовничість живить стереотип сильного, маскулінного колонізатора, поневолювача, при одночасній тривіалізації ідентичності колонізованого, підкореного народу. Згідно з цим поглядом, українці як колонізовані наділені рисами слабшої статі. “Записки...” містять чимало прикладів фемінізації чи упокорення українських чоловіків. Наприклад, в очах власної дружини хронікер почуватися ніким, “зашуганим”, приниженим, бездіяльним: “*последне діло, коли мужчина нічого не може вдіяти, у нас всі мужини нічого не можуть вдіяти...*” [6, с. 9]. “*Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолених, але гордых, націй* (такими, на думку оповідача, є поляки – О.К.) *мислять категоріями свободи. А такі, як оце ми, все надіються, що якое воно буде*” [6, с. 96] та ін. Таку викривлену, стереотипну оптику української історії, психології, ментальності диктує імперський центр. Натомість придушений голос колонізованого говорить про інше. Власне інша історія, інша нарація видається найцікавішою. Завдяки їй відбувається розхитування колоніальних структур, деконструкція імперських міфів.

“Записки...” з позиції іншого демаскують велич імперії (метрополії, центру), переопишуючи офіційну історію та реконструюючи колонізований український світ (периферію). Сам же колоніалізм дослідники часто визначають як *“завоювання і контролювання земель або власності, які належать іншим людям”* [7, с. 18]. У сучасному світі це привласнення територій, забирання природних запасів, родовищ, експлуатація робочої сили й інтегрування в політичні та культурні структури іншої країни чи народу, також імперіалізм як глобальна система [7, С. 22]. Колонія чи неоколонія тут є місцем, яке посідає і контролює метрополія.

“В Третє тисячоліття українці в їхали з тим самим проблем”, “з набором дрімучих стереотипів, з комплексом меншовартості” [6, с. 131], – діагностує стан сучасності двійник “самашедшого” Лев “інвертований на пустелю”, “інвертований на свободу”. Сам хронікер твердить, що *“Україну запустили в майбутнє під знаком одрубаної голови”* [6, с. 60]. Обезголовлене тіло країни ототожнене у романі з оскверненим тілом журналіста Гонгадзе. Відрубана голова Гії стає лейтмотивом “Записок...” і сприймається як символ розправи над непокірними, прокреслене дискурс автаназії української нації і культури.

Інтегрування метрополії у життя українців обертається низкою трагедій. Приміром, у сфері економічній описується як аномалія, каліцтво, де є два тіла з однією головою: *“єгипетські близнюки, зрощені головами”*. У сфері духовній акцентується як канібалізм, де Україну перетворено на *“зону ризику, могильник, смітник, звалище, історичний хоспіс”*. *“Страждання від втрати Малих Батьківщин (зон) ніхто українцям не компенсує”* [6, с. 356]. Особиста трагедія інтелігента (втрата матері від опромінення у зоні, порушення родинної гармонії) переростає у трагедію всеукраїнську, з діагнозом духовної пустки, акцентуванням стану бездомності: *“Де в Україні наш український світ?”; “Зникає наш горизонт. Всихають наші джерела”, “Нашу мову заносять піски духовних пустель. Нема України в душах”* [6, с. 221–222].

На тлі духовного, культурного, економічного випаровування України, Росія – *“держава грізна й велика, переконана у своїй величї”* [6, с. 297], з якою рахується світ, представлена хронікером в образі гігантського монстра: *“В її жилах тече й пульсує нафта, з її ніздрів пашисть голубий газ. Примучені нею генії відомі на увесь світ”* [6, с. 297]. Потворність двоголового страховиська контрастує у романі з візерунком обезголовленого тіла України, підсилюється черговим завоюванням українських ресурсів,

зокрема території, наприклад, острова Тузли: *“Дамба стрімко росте в наш бік, ніби з дна морського підіймається кам’яний хребет якогось допотопного чудовиська <...> Здивованих островитян підбивають переходити в російське підданство”* [6, с. 328].

Інтегрування метрополії в політичну структуру України якнайточніше передає поняття внутрішньої колонізації (чи колаборації, як його означає О. Юрчук). Йдеться про перейняття провладною елітою позицій колонізатора. *“Піраньї у нас нізвідкіль не завезені, свої”* [6, с. 120], – зазначає хронікер. Вони у ЗМІ, в парламенті, на сцені, навіть у церкві – *“у лампадах біля святих ікон”*; *“Така вже наша політична еліта. Голови, як на шарнірах, все звернуті до Москви”* [6, с. 252].

Увесь вітчизняний політичний “вертеп” початку 2000-их у тексті представлений іронічно карикатурно, децю карнавальню (еліта зображена як низ), бо ж *“нація лікується сміхом”*. Під метафорами “рептилій” чи “головноногих молюсків”, “ропук” і *“мави, що бігають коридорами влади”* (тваринна топіка при зображенні узагальненого українського політикуму переважає, недвозначно підводить до візії болота) фігурують дон Янукович; його попередник “гарант”, що “як завжди” тягне до Москви; газова принцеса, леді Ю; нетиповий прем’єр, *“батько гривні”*; *“інтелектуал від боксу”* Віталій Кличко.

Гротескно-вертепне зображення у тексті представників вітчизняного істеблїшменту як псевдоелїти, Троянського коня – *“вчорашніх парторгів, комсоргів, райкомівців, обкомівців...”* – підводить до глибшого розуміння українських проблем, невидимих, нечутних, тому й неявих для Європи і світу. Страшна помста імперії зосереджена у фантазмагорії тривалої, виснажливої, смертельної боротьби чоловіка із невідомою невидимою субстанцією на вівсяному полі, загострена оксимороном “німого крику”: *“Ця клята тварюка, це чудовисько... Як і наші, часом непідйомні для психіки, українські проблеми. Вони переслідують нас, терзають, вони шматують нас і виснажують, ми з ними боремося віками, але ж з боку їх не видно, і ми гинемо на своєму вівсяному полі, невідомо чим для світу розтерзані”* [6, с. 117].

Серед “субстанцій незримих для стороннього ока”, позначених печаттю меншовартості, з якими борються українці: мова – репресована, постлінгвоцидна, влада – антиукраїнська, історія – ненаписана, Голодомор – не визнаний етноцидом власними парламентарями і парламентом російським.

В умовах світової глобалізації і посиленої агресії з боку Росії особливо актуальними видаються теми історичної пам'яті та культурної спадкоємності українців. Метафорично бездомний хронікер Л. Костенко зобов'язаний ретельно накреслювати *“мапу нашої власної, особистої, корінної території”*, аби включити в неї співвітчизників, громадянська присутність яких була вимазана або змаргіналізована [1, с. XXIII]. Адже сучасне суспільство в *“Записках...”* – *“аморфні напівпровідники з елементами пам'яті”*. Покоління *“самашедшого”*, у характеристиці якого чути голос шістдесятників, теж позначене розривом традиції, пам'яті: *“Рід свій знаю від сили до третього коліна. Історію в інтерпретаціях, які взаємно виключають одна одну. Світову культуру настільки, наскільки це вдалося розгледіти крізь залізну завісу”* [6, с. 90].

“Уприсутнення” (термін Г. Бгабги) [1, с. XLV] автентичного українського світу, відірваного від своєї осі та індивіда, що *“перебуває поза домом”* [1], відбувається шляхом прописування національних культурних, сімейних, релігійних цінностей. Так, вітальність української нації, зв'язок із пращурами, родинну пам'ять передає відтворений у *“Записках...”* культ Різдва із сакральним зерном та ритуальними куतेю і хлібом, несе сучасникам міфологічний світогляд предків, який до і після хрещення був хліборобським, осілим: *“Свят-вечір ми посиділи тихо, після першої зірки. Теця зварила кутю з товченої пшениці, узвар. Ми з малим натерли маку її раритетним макогоном. Було дванадцять страв <...>. Теця засвітила свічку в хлібині, обкурила квартиру пахучими травами, ще своїми, з Полісся, і погукала з балкона: “Всі душі нашого роду, йдіть з нами кутю їсти!” Я увімкнув магнітофон, і прийшла моя мати, і заколядувала нам своїм оксамитовим голосом”* [6, с. 57]. Культ радісного Різдва, що превалує над усім і контрастує зі звичаями східних сусідів, зауважив І. Малкович. Українці вітають життя, народження Божої дитини, свою радість переливають у колядки. *“В Московії ж колядок немає. Їхній Бог суворіший, він майже не всміхається. У них пасхальний культ – страждання...”* [8 с. 213]. Те, що школярки у тексті Л. Костенко колядувати не вміли, за І. Малковичем, *“наслідки витравлювання радянською владою з українців коляди, аби вони не були самими собою”* [8 с. 213].

Так само, вітальною силою у хроніках *“самашедшого”* наділений Великдень, з обрядом христосування, світлом свічок, дзвонами Володимирського собору: *“Із церкви прийшли просвітлені”* [6, с. 70].

Островом порятунку, зцілення пам’яті для героя “Записок...” стає не тільки родина, обрядовість, але й молитва, віра. Вінчання у маленькій автокефальній церкві стає першим кроком у нове життя інтелігента після спроби невдалого самогубства. Освячений шлюб – “потреба душі”, так само, як і відзначення родинних, релігійних свят, і “пізнє чаювання удово”, і “тиха розмова”: “*може, це й маленьке щастя, але воно наше*” [6, с. 275]; “*Вдома тепло, затишно*” [6, с. 279]; “*Головне було нічого не вмикати, не слухати і не дивитись*” [6, с. 280].

Від сімейного затишку, храму до Помаранчевого майдану – шлях визволення з колоніальної травми, реабілітації обірваного коду мужності, лицарства, гідності українців, ствердження права на національну ідентичність з відповідним почуттям маскулітності. Прикметним на цьому шляху стає згадування хронікером музичних патріотичних мотивів: призабутої з часів студентської “революції на граніті” пісні “А ми тую червону калину підійmemo”, молитви “Боже, великий, єдиний, нам Україну храни!”. Вольові імперативи виразно звучать й у згаданому героєм “Дні гніву” (“*Dies irae*”) “Реквієму” Верді: “*Могутній музиці, крізь яку проривається клекіт барикад*” [6, с. 75]. Ця музика освячає “самашедшого”: “*... якщо українці ще здатні на День гніву, то Україна буде*” [6, с. 75], обрамлює оповідь, єднаючи лінію оборони закатованих, “закопаних у сибірській мерзлоті” подвижників, покоління шістдесятників, “революціонерів на граніті” із новою генерацією Помаранчевої революції. “*Вони безстрашно йдуть на ту ж стіну, на яку йшли ми. Але ми об неї розбилися, а перед ними вона розступиться*” [6, с. 407]. Нею ж обнадійливо закінчуються “Записки...”: “*От і настав наш День Гніву*”, “*Лінію оборони тримають живі*” [6, с. 414]. Відтак іронічні рядки на тему українського гімну, де “*...Україна ще не вмерла*”, а українці наївно вірять, що їм “*ще усміхнеться доля*”, набувають цілком іншого звучання у світлі Дня Гніву, під грім барабанів. Перефразовуючи Лева, “*доля усміхнулася людям*”, не – рабам.

Отже, прочитання “Записок українського самашедшого” Ліни Костенко з позицій постколоніальної критики дозволяє виявити ряд міфологем, символів знакових для української культурної, національної ідентичності; простежити шлях подолання інтелігенцією різних поколінь колоніальної травми, почуття ресентименту; укласти у світоглядну картину фрагментовану трагічну свідомість доби й особистості; завдяки

деконструкції імперських, радянських стереотипів віднайти автентичне обличчя кількох генерацій та їхніх традиційних цінностей; реконструювати органічний український світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bhabha Homi K. *Miejsca kultury*. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
2. Гриценко О. “Своя мудрість”. Національні міфології та “громадянська релігія” в Україні. – К.: УЦКД, 1998 – 184 с.
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
4. Дзюба І. Коментар // ДивенСвіт [Електронний ресурс] / Режим доступу до видання: <http://dyvensvit.org/articles/1402.html>
5. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика. – 4-те вид. – К.: Факт, 2009. – 352 с.
6. Костенко Л. Записки українського самашедшого. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
7. Loomba A. *Kolonializm / postkolonializm*. – Poznań: Wydawnictwo Poznanskie, 2011.
8. Малкович І. Культ життя // Жлобологія: Мистецько-культурологічний проєкт / Автор та куратор проєкту: Антін Мухарський. – К.: Наш формат, 2013. – С. 212-213.
9. Панченко В. Особливості національного божевілля // Літакцент [Електронний ресурс] / Режим доступу до видання:
10. Сюдюков І. Хроніка підміненої України. Ліна Костенко про абсурд як простір українського буття [Електронний ресурс] // Режим доступу до видання: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/hronika-pidminenoyi-ukrayini>
11. Томпсон Ева М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Вид-тво Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 368 с.
12. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія. – К.: ВЦ “Академія”, 2013. – 224 с.